

9. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.01. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2002. – 18 с.
10. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с.
11. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 2-е изд. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия»; СПб: Норинт, 1998. – С. 1456
12. Современный философский словарь / Под общ. ред. В.Е. Кемерова, 2-е изд. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Па-риж, Люксембург, Москва, Минск: Панпринт, 1998. – 1064 с.
13. Малюткин В.А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений: Лекция № 13 / В.А. Малюткин ; под ред. Г.А. Аванесова. – М. : РИО МВД СССР, 1976. – 447 с.
14. Бараш Є.Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Бараш Євген Юхимович – Харків, 2006. – 190 с.
15. Зливко С.В. Правові та організаційні засади діяльності державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах : дис ... канд. юрид. наук:12.00.07 / Станіслав Володимирович Зливко . – Ірпінь : Б.в., 2010 . – 241 с.
16. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За заг. ред. к.ю.н. Ю.Ф. Кравченка. – К.: НАВСУ, 1999. – 702с.

ПРОФІЛЬ КЛІЄНТА ДОСУДОВОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ПОЛЬЩІ: СТАТИСТИКА ТА РЕАЛЬНІ ПОТРЕБИ

Ковальська Катажина Юлія, доктор права, асистент юридичної клініки Варшавського університету, уповноважений декана Факультету права та адміністрації Варшавського університету з питань професійної практики для студентів, координатор секції у м. Варшава Центру досліджень польської правової доктрини ФПіА УВ (Республіка Польща)

Katarzyna Julia Kowalska PROFIL KLIENTA PRZEDSĄDOWEJ POMOCY PRAWNEJ W POLSCE. STATYSTYKI A REALNE POTRZEBY

***Анотація.** Стаття присвячена питанням надання безкоштовної правової допомоги в Польщі. Автор аналізує особливості надання досудової правової допомоги, базуючись на досвіді роботи в неурядових організаціях, зі студентами у одному з університетських пунктів надання правової допомоги у Варшаві, а також на основі проведення власних наукових досліджень з даної тематики. Як наслідок, сформульовано висновки щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері, надано механізми реалізації права приватних осіб на безкоштовну правову допомогу в юридичних клініках.*

***Ключові слова:** клієнт, безкоштовна правова допомога, пункти надання правової допомоги, правові колізії, зміни в законодавстві.*

***Summary.** Article tries to answer the following question: Can we now talk about a system that provides real access to free legal assistance at the pre-litigation stage?*

In Poland, for many years, free legal help has been carried out by non-governmental organizations, citizens advice offices, universities legal clinics. Some assistance could also be obtained as part of the social assistance system and, to a very limited extent, even in courts.

However, it was not a system, and often based on the kindness and empathy of people working in specific places.

Article refers to this kind of free legal help which is provide in Poland under the newest legislation.

Starting from January 2016 there have been created more than 1,500 points in which free legal advice can be given to people in need.

Personal professional experience of the Author clearly shows that clients who turn for free legal help need much more help and empathy than those who can apply for help to the law firms.

Author provides free legal advice – that is run by one of the non-governmental organization, she coordinate work of students in one of the university legal clinics in Poland, and as well conduct research on this subject in the world.

Such a perspective allows to formulate conclusions based on professional experience as well as global standards developed in this area.

Wstęp

Niniejszy artykuł odnosi się do zagadnienia bezpłatnych porad prawnych w Polsce, które udzielane są w ramach ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej i edukacji prawnej[1] (dalej: Ustawa).

Należy rozróżnić ten krąg porad i tę pomoc od pomocy udzielanej zainteresowanym osobom na etapie toczących się już postępowań sądowych przez pełnomocników z urzędu.

Autorka sama udziela porad w ramach działalności organizacji pozarządowych, koordynuje prace studentów w jednej z uniwersyteckich poradni prawnych w Polsce, jak również prowadzi badania tej tematyki na świecie. Taka perspektywa pozwala na formułowanie wniosków w oparciu o doświadczenie zawodowe, jak również wypracowane w tym obszarze światowe standardy.

W Polsce od wielu lat prowadzone były prace zmierzające do zapewnienia obywatelom dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej na etapie przedsądowym. Warto podkreślić, że równoległe do prac grup eksperckich i inicjatyw legislacyjnych[2] działały w całej Polsce punkty udzielające porad – mam tu na myśli organizacje pozarządowe, które porad udzielały, biura bezpłatnych porad obywatelskich, uniwersyteckie poradnie prawne. Pomoc można było uzyskać również w ramach systemu pomocy społecznej, a także – w bardzo ograniczonym zakresie nawet w sądach. Nie był to jednak żaden system, a niejednokrotnie wręcz bazowanie na uprzejmości i empatii osób pracujących w konkretnych miejscach. Obecnie, od 1 stycznia 2016 r., obowiązuje Ustawa i na jej podstawie już w pierwszym roku działania utworzono w Polsce ponad 1500 punktów, w których potrzebujący mogą uzyskać pomoc.

Ustawa a profil klienta nieodpłatnej pomocy prawnej

W art. 3 Ustawa określiła zakres spraw i formę pomocy, którą otrzymać można w tych punktach, polegać może ona na: „poinformowaniu osoby uprawnionej o obowiązującym stanie prawnym, o przysługujących jej uprawnieniach lub o spoczywających na niej obowiązkach lub wskazaniu osobie uprawnionej sposobu rozwiązania jej problemu prawnego, lub udzieleniu pomocy w sporządzeniu projektu pisma w sprawach, o których mowa w pkt 1 i 2, z wyłączeniem pism procesowych w toczącym się postępowaniu przygotowawczym lub sądowym i pism w toczącym się postępowaniu sądoadministracyjnym, lub sporządzeniu projektu pisma o zwolnienie od kosztów sądowych lub ustanowienie pełnomocnika z urzędu w postępowaniu sądowym lub ustanowienie adwokata, radcy prawnego, doradcy podatkowego lub rzecznika patentowego w postępowaniu sądoadministracyjnym.”

Z raportu Stowarzyszenia „DOGMA”, które prowadzi punkty poradnictwa na terenie kilku województw wynika, wynika, że najwięcej spraw w 2016 r. dotyczyło materii prawa cywilnego[3].

W punktach nieodpłatnej pomocy prawnej, które powstały w oparciu o ustawę z dnia 5 sierpnia 2016 r. o pomoc starać się mogą osoby:

- którym w okresie 12 miesięcy poprzedzających zwrócenie się o udzielenie nieodpłatnej pomocy prawnej zostało przyznane świadczenie z pomocy społecznej i wobec której w tym okresie nie wydano decyzji o zwrocie nienależnie pobranego świadczenia lub
- posiadające ważną Kartę Dużej Rodziny,
- kombatanci, ofiary represji wojennych i okresu powojennego, weterani,
- osoby, które nie ukończyły 26 lat lub takie które ukończyły 65 lat,
- osoby, które w wyniku wystąpienia klęski żywiołowej, katastrofy naturalnej lub awarii technicznej znalazły się w sytuacji zagrożenia lub poniosła straty,
- oraz kobiety w ciąży.

W 2016 r. najwięcej porad udzielonych zostało osobom, które nie ukończyły 26 lat lub też ukończyły 65 – 70,77%. Następną grupą były osoby korzystające ze świadczeń pomocy społecznej – udzielono im 8,51% wszystkich porad. Osoby posiadające Kartę Dużej Rodziny stanowiły 8,45% wszystkich beneficjentów. Osobom należącym do grup dotkniętych klęską żywiołową, katastrofą naturalną lub awarią techniczną udzielono – 1,15% w skali wszystkich porad, zaś weteranom i kombatantom – 0,42 % [4].

Przykład prac organizacji pozarządowych i instytucji publicznej nad zapewnieniem obywatelom dostępu do efektywnej pomocy na etapie przedsądowym

Nadmienienia i krótkiego opisanie wymaga realizowany w ostatnich latach projekt systemowy Pt., „Opracowanie kompleksowych i trwałych mechanizmów wsparcia dla poradnictwa prawnego i

obywatelskiego w Polsce”. Liderem tego projektu był Departament Pożytku Publicznego MPiPS, a partnerami organizacje pozarządowe: INPRIS – Instytut Prawa i Społeczeństwa, Związek Biur Porad Obywatelskich, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych oraz Instytut Spraw Publicznych. Projekt realizowany był na terenie całej Polski. W jego ramach przeprowadzono badania eksperckie, prowadzono działania mające na celu opracowanie modeli bezpłatnego poradnictwa, które mogłyby funkcjonować w Polsce oraz prowadzono szereg działań upowszechniających wyniki projektu[5].

W ramach projektu opracowano trzy koncepcje modelu: 1) beneficjenci systemu musieliby spełniać kryterium dochodowe, system oparty byłby o powiat, powstałaby Rada Pomocy Prawnej – jako organ nadzorujący realizację zadań systemu, 2) z Ministrem Pracy i Polityki Społecznej odpowiedzialnym za system, wspierane przez Rada Pomocy Prawnej i Obywatelskiej, z dużym polem do działania organizacji pozarządowych, 3) trzeci model zakładający powszechność jedynie niektórych usług podstawowych (edukacja prawna przy spełnianiu dodatkowych kryteriów), odpowiedzialn: minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego, powstanie Agencji Poradnictwa Prawnego i Obywatelskiego[6].

Bardzo ważne były głosy środowiska akademickiego (np. „Komu ma służyć poradnictwo prawne, Rzeczpospolita, 4marca 2015, W.Florczak, J. Winczorek: <http://archiwum.rp.pl/artukul/1270027-Komu-ma-sluzyc-poradnictwo--prawne.html>), autorzy wskazywali na konieczność takiego określenia Ustawy, aby w jak najszerszym stopniu zapewniała obywatelom łatwy dostęp do pomocy prawnej. Niestety w pracach legislacyjnych nad Ustawą, która obowiązuje obecnie głos środowiska akademickiego oraz wypracowany dorobek organizacji pozarządowych nie został wzięty pod uwagę.

Proces legislacyjny

Proces legislacyjny – czyli prace nad ustawą, w ramach których powyższa opinia została przedłożona rozpoczął się 16 kwietnia 2015 r. Odbyły się trzy czytania na posiedzeniu Sejmu, następnie ustawę uchwalono. 427 posłów głosowało za przyjęciem ustawy, jeden głos przeciw i jeden się wstrzymał (Polski Sejm liczy 460 posłów). Następnie ustawa przekazana została do Senatu i Prezydenta[7]. W stanowisku Senatu warte przytoczenia są wnioski odnoszące się do treści tej ustawy, a mianowicie: „Senat stoi na stanowisku, że uprawnionymi do nieodpłatnej pomocy prawnej powinny być osoby fizyczne, które zamieszkują na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (poprawka nr 3). Warto przy tym podnieść, iż przesłanka związana z zamieszkiwaniem na obszarze państwa polskiego nie stanowi *novum* normatywnego i jest stosowana ustawodawstwie w szczególności dla określenia kręgu podmiotów, którym przysługuje prawo podmiotowe do świadczeń o charakterze socjalnym (zob. art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 27 czerwca 2003 r. o rencie socjalnej)[8]”.

Następnie toczyła się praca w Komisjach sejmowych nad stanowiskiem Senatu, proces zwieńczyło przekazaniu ustawy po przyjęciu części poprawek przez Sejm Prezydentowi i podpisanie tego aktu prawnego przez Prezydenta.

Już w treści opinii prawnej **dotyczącej projektu ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa, która była przedłożona przez Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu w trakcie prac legislacyjnych (druk nr 3338) wskazano, że:** „Rozwiązania zamieszczone w projekcie ustawy wymagają doprecyzowania, w szczególności należy rozważyć przyjęcie szerszego sposobu określenia kręgu uprawnionych do bezpłatnej pomocy prawnej, najlepiej poprzez odwołanie do wyraźnego, zdefiniowanego kryterium majątkowego[9].” W rozwinięciu tej argumentacji ekspert oceniający projekt legislacyjny stwierdził ponadto, że rozszerzenie to osiągnąć można poprzez: „odejście od kryterium uzyskiwania świadczenia z pomocy socjalnej na rzecz uzależnienia prawa do pomocy od uzyskiwanych dochodów w stosunku do kwoty minimalnego wynagrodzenia za pracę, ustalanego na podstawie ustawy z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę. Dochód w postaci ustalonego procenta ww. wynagrodzenia (obecnie 1750 zł brutto) umożliwiałby skorzystanie z pomocy prawnej większemu kręgowi osób, które znajdowałyby się w trudnej sytuacji majątkowej. Uwzględnienie postulowanego rozwiązania wymagałoby zmiany przepisów projektowanej ustawy w zakresie, w jakim osoba zwracająca się o udzielenie pomocy zobowiązana jest do przedstawienia właściwej decyzji czy też zaświadczenia – właściwszym wydaje się złożenie oświadczenia o wysokości średniego miesięcznego dochodu osiągniętego w okresie 12 miesięcy poprzedzających zwrócenie się o udzielenie nieodpłatnej pomocy

prawnej, ewentualnie zaświadczenia o uzyskiwanych dochodach czy też przedłożenia zeznania PIT za poprzedni rok[10].”

Pomimo powyższej oceny krąg podmiotów, które mogą ubiegać się o pomoc w ramach Ustawy jest ograniczony.

Realne potrzeby klientów bezpłatnej pomocy prawnej

Niewątpliwie takie określenie katalogu odbiorców, z jakim mamy do czynienia w finalnej wersji Ustawy nie pokrywa potrzeb wszystkich osób potrzebujących, które starają się znaleźć dla siebie pomoc na etapie przesądowym. Jako praktyk od lat działający w fundacjach i stowarzyszenia i udzielający bezpłatnych porad beneficjentom tych podmiotów muszę stwierdzić, że wiele grup osób, które borykają się z problemem wykluczenia społecznego nie kwalifikuje się do otrzymania pomocy na podstawie ustawy. Te grupy to np. osoby bezdomne, osoby przebywające w noclegowniach (poza miejscem zamieszkania), osoby borykające się z uzależnieniem, osoby wychodzące z uzależnienia, ofiary przemocy ekonomicznej.

Tak naprawdę wiele sytuacji nie znajduje odzwierciedlenia w Ustawie, dlatego najważniejsze powinno być określenie grupy osób, jako osób niezamożnych, które bez uszczerbku dla swego domowego budżetu nie mogą starać się o odpłatną pomoc prawną – dla potwierdzenia tego faktu wystarczyłoby złożenie przez te osoby konkretnego oświadczenia danej treści. Takie rozwiązanie z powodzeniem funkcjonuje w uniwersyteckich poradniach prawnych od 20 lat. Oświadczenie takie jest podpisywane przez wszystkich klientów poradni – jednocześnie w przypadku wątpliwości odnośnie faktycznego stanu majątkowego można poprosić o odcinek renty, emerytury, czy też kopię złożonego w uprzednim roku rocznej deklaracji podatkowej.

Moje osobiste doświadczenie zawodowe pokazuje jasno, że klienci, którzy zwracają się do punktów bezpłatnej pomocy to inna grupa niż ta która zgłasza się do siedzib kancelarii prawnych. Oczywiście zawsze należy wprowadzić takie rozwiązania, które nie będą powodowały nadużyć w kwestii otrzymywania pomocy w ramach systemu przez osoby do tego nieuprawnione. Duży ciężar oceny będzie zatem spoczywał na osobach tych porad udzielających, w obecności których klienci mieliby składać oświadczenia.

Bardzo istotne jest również to, żeby pomoc udzielana wszystkim odbiorcom była efektywna. Należy zatem zawsze pamiętać, że osobie bezdomnej zależeć może nie tylko na pomocy prawnej, ale czasami będzie chciała skorzystać z łazienki (jeśli jest taka możliwość w siedzibie), nadto osoby starsze i schorowane często nie mają jak robić notatek ze spotkania, nie są w stanie same utrzymać długopisu, osoby, które przychodzą z noclegowni, a także wszystkie osoby, które wyrażą zainteresowanie powinny otrzymać w punkcie nie tylko poradę, ale w miarę możliwości również koperty. Osoby, które w ocenie osoby udzielającej porady nie poradzą sobie same z prawidłowym zaadresowaniem koperty powinny taką pomoc otrzymać. Widać więc, że pomoc w punkcie nieodpłatnej pomocy jest pomocą bardzo rozbudowaną. Wymaga ogromnej empatii, jak również rozumienia sytuacji, w jakiej znajduje się klient.

Profil klienta uniwersyteckich poradni prawnych

Działająca w Polsce Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, która otacza opieką parasolową wszystkie działające w Polsce poradnie prawnej na wyższych uczelniach corocznie sporządza sprawozdanie, na podstawie informacji statystycznych przekazanych przez poradnie. Sprawozdanie to jest źródłem wiedzy o potrzebach osób zwracających się do kliniki z prośbą o pomoc.

Zgodnie z danymi podanymi w sprawozdaniu za rok akademicki 2015/2016 poradnie prawne w całej Polsce przyjęły 8 424 sprawy[11], działało w nich 1912 studentów[12], pracowało 299 opiekunów poradni[12]. Jako rodzaje spraw, z którymi najczęściej zwracali się klienci wskazano (kolejność przypadkowa):

- „- Karne (tymczasowo aresztowani, wykroczenia, wyrok łączny);
- Ogólne z zakresu prawa cywilnego (w tym prawa zobowiązań i rzeczowego);
- Rodzinne (rozwoły, alimenty, opieka nad dzieckiem itp.);
- Spadkowe;
- Związane z pracą, ubezpieczeniami społecznymi i bezrobociem;

- Związane ze świadczeniami z pomocy społecznej;
- Dotyczące prawa i postępowania administracyjnego;
- Z zakresu prawa lokalowego i spółdzielczego (w tym: eksmisje, sprawy bezdomnych);
- Z dziedziny prawa finansowego (podatki, zadłużenia, kredyty itp.);
- Związane z przemocą wobec kobiet;
- Z dziedziny praw uchodźców i cudzoziemców;
- Związane z prawami osób niepełnosprawnych;
- Dotyczące kontaktów ze służbą zdrowia (w tym błędy w sztuce itp.);
- Z zakresu pomocy organizacjom pozarządowym (NGO – szeroko rozumiana pomoc ekspercka i poradnicza)[13].”

Trzy najczęściej występujące obszary prawa to: sprawy cywilne, karne i rodzinne.

Specyfika tych spraw została określona następująco:

Z zakresu spraw cywilnych najczęściej potrzebujący zwracali się z prośbą o pomoc w: „analizy umów zawieranych przez klientów poradni, sporządzanie, treść i wykonanie, prawa i obowiązki stron, wady oświadczeń woli, niewykonanie i nienależyte wykonanie określonych umów, odstąpienia od umowy, wypłata wynagrodzenia z umowy zlecenia;

- pisma procesowe, w tym na temat kosztów sądowych (wysokość, zwolnienia);
- terminy w postępowaniu cywilnym;
- odszkodowania i zadośćuczynienia;
- uprawnienia z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy;
- nieruchomości (np. służebności, ochrona posiadania, postępowania wieczystoksięgowe, zniesienie współwłasności, zasiedzenie nieruchomości);
- postępowanie egzekucyjne (egzekucje komornicze);
- upadłość konsumencka[14].”

Z zakresu spraw karnych: „sporządzanie pism w zakresie postępowania karnego (np. zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, apelacje, kasacje, wnioski o wydanie wyroku łącznego);

- środki zapobiegawcze (warunki, uchylenie);
- wykonywanie kary (odroczenia, zwolnienia, przerwy, zawieszenia, umorzenie, przeniesienie do innego zakładu karnego, widzenia, dozór elektroniczny);
- wyjaśnienie wybranych zagadnień prawa karnego;
- uprawnienia policji;
- stalking;
- zastosowania prawa łaski przez Prezydenta RP[15].”

Z zakresu spraw rodzinnych: „rozwodowe i dotyczące separacji (przede wszystkim pozwy w tym zakresie oraz małżeńskie zagadnienia majątkowe po ustaniu małżeństwa);

- ubezwłasnowolnienia;
- ustanowienie, ograniczenie i pozbawianie władzy rodzicielskiej;
- ustalanie lub zaprzeczanie ojcostwa;
- tematyka przysposobienia, opieki i kurateli (w tym także w odniesieniu do cudzoziemców);
- alimentacja (przesłanki, ustalanie, podwyższanie, obniżanie, zaliczki alimentacyjne)[16].”

Klienci uniwersyteckich poradni prawnych aż w 93 procentach (kobiety) i 87 procentach (mężczyźni) nie korzystali wcześniej z pomocy prawników należących do samorządów zawodowych[17].

Podsumowanie:

Wprowadzony Ustawą system nieodpłatnej pomocy prawnej wymaga dalszych prac, tak, by mógł stać się systemem efektywnym i adresowanym do wszystkich potrzebujących.

Równolegle konieczne jest wprowadzenie również sprofilowanych kampanii informacyjnych i realizowanie działań z zakresu edukacji prawnej, które są przewidziane w Ustawie. Edukacja taka powinna dotyczyć informacji m.in.: o (1) możliwościach dostępu do nieodpłatnej pomocy prawnej;

- 2) prawach i obowiązkach obywatelskich;
- 3) działalności krajowych i międzynarodowych organów ochrony prawnej;
- 4) mediacji oraz sposobach pozasądowego rozwiązywania sporów, a także

5) możliwościach udziału obywateli w konsultacjach publicznych oraz w procesie stanowienia prawa[18].”

Tylko kompleksowe pokrycie zapotrzebowania na porady wraz z odpowiednią edukacją prawną zapewni pełną realizację celów Ustawy, poprzez którą ustawodawca rozumiał również dostęp do wymiaru sprawiedliwości, stwierdzając, że: „co istotne, dostęp do pomocy prawnej na etapie przedsądowym jest powiązany z zagadnieniem rzeczywistego i efektywnego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, który to wymóg ma swoje oparcie w dokumentach unijnych i międzynarodowych – np. art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Zalecenie nr R (93) Komitetu Rady Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich co do efektywnego dostępu do prawa i sprawiedliwości dla najuboższych[19]. Mam nadzieję, że dalsze prace nad treścią Ustawy oraz praktyka udzielania nieodpłatnych porad umożliwią wypełnienie tego założenia.

Список використаних джерел:

1. Dz. U. z 2015, poz. 1255.
2. G. Wiaderek, M. Araszkiewicz, Ł. Bojarski, W. Florczak, P. Maranowski, J. Winczorek, *Poradnictwo prawne i obywatelskie – system, koszty, innowacje*. Publikacja dostępna: http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Analiza_INPRIS__1_.pdf.
3. Dominację spraw cywilnych wśród wszystkich spraw, z jakimi osoby potrzebujące nieodpłatnej pomocy prawnej zwróciły się do wyspecjalizowanych podmiotów odnajdujemy również w statystykach prowadzonych przez Fundację Uniwersyteckich Poradni Prawnych. Zob. szerzej: „*Roczne sprawozdanie z działalności uniwersyteckich poradni prawnych w roku akademickim 2015/2016*”, dostępne na stronie: www.fupp.org.pl.
4. Zespół Stowarzyszenia „DOGMA” (oprac.), *Raport z realizacji przez Stowarzyszenie DOGMA nieodpłatnej pomocy prawnej w 2016 r. na terenie województwa śląskiego oraz wybranych powiatów województwa małopolskiego i dolnośląskiego*, 2017 r., s. 1.
5. Zob. szerzej: <https://www.mpips.gov.pl/aktualnosc-wszystkie/organizacje-pozarzadowe/art,6440,bezpлатne-poradnictwo-prawne.html> (dostęp na dzień 31.08.2017).
6. Tamże.
7. <http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=BC11109427EAA2CFC1257>
8. Uchwała Senatu z dnia 24 lipca 2015 r. (druk nr 3751).
9. Opinia BAS z 25 maja 2017 r.
10. Opinia BAS, s. 3.
11. Sprawozdanie FUPP.
12. Sprawozdanie FUPP.
13. Slajd nr 20.
14. Slajd nr 23.
15. Slajd nr 22.
16. Slajd nr 24.
17. Slajd nr 89.
18. Rozdział IV Ustawy.
19. <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/266350/266384/266385/dokument156043.pdf>.
20. Wiaderek G. *Poradnictwo prawne i obywatelskie – system, koszty, innowacje* // G. Wiaderek, M. Araszkiewicz, Ł. Bojarski, W. Florczak, P. Maranowski, J. Winczorek. – Режим доступу: http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Analiza_INPRIS__1_.pdf
21. *Roczne sprawozdanie z działalności uniwersyteckich poradni prawnych w roku akademickim 2015/2016* / Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych. – Режим доступу: www.fupp.org.pl.
22. *Raport z realizacji przez Stowarzyszenie DOGMA nieodpłatnej pomocy prawnej w 2016 r. na terenie województwa śląskiego oraz wybranych powiatów województwa małopolskiego i dolnośląskiego: Stowarzyszenie „DOGMA”*. – 2017.